

Mirjana Matijević Sokol

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest
Ivana Lučića 3
Zagreb

NOSTRUM ET REGNI NOSTRI REGISTRUM. SREDNJOVJEKOVNI ARHIV UGARSKO-HRVATSKOG KRALJEVSTVA

UDK 930.25(497.5)(091)

Izvorni znanstveni rad

Analiziraju se dokumenti koji govore o uspostavi i načinu djelovanja kraljevskog registra (registrum regale) za Ugarsku i Slavoniju pod kraljem Karlom I. oko 1330. godine i za Dalmaciju i Hrvatsku u razdoblju od 1358.-1360. poslije Zadarskog mira. Do sada nisu bile poznate činjenice iz vrela koje bi jasnije prikazivale ovu važnu ustanovu. Kraljevski registar uspostavljen je po uzoru na anžuvinsku kancelariju u Napulju, s ciljem da vodi evidenciju i zaštićuje isprave koje su izašle iz kraljevske kancelarije, a tiču se darovanja posjeda, slobostina i drugih povlastica. Uspostava kraljevskog registra pratila je reforme koje su u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu provodili Anžuvinci. Uz kraljevski registar, kao kompatibilna ustanova, razvila se i ojačala djelatnost vjerodostojnih mjesta (loca credibilia).

Ključne riječi: *kraljevski registar, posjed, darovnica, reforma kraljevskih prava, vjerodostojna mjesta, isprave*

Pod izrazom registar (*registrum, regestrum*, itd.) podrazumijeva se, u najširem smislu, popis po postanku raznolikih dokumenata. No, registri se u užem, diplomatskom smislu ubrajaju u kopijalne knjige koje sadrže prijepise dokumenata izašle iz kancelarije auktora i to njegovom voljom,¹ sa svrhom da se sačuva dokumentacija i tako zaštititi pravna radnja koja se u svakom trenutku može provjeriti uvidom u registar, a zapis može poslužiti i za renovaciju dokumenata. Na određeni način registri

¹ Stipišić, J. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb : Školska knjiga, 1991³, str. 167.

predstavljaju začetke arhiva kao ustanove. Sličnu namjenu imaju kartulari, ali s tom razlikom što su oni kopijalne knjige destinataru i imaju više memorijalno značenje.²

Budući da registri nastaju voljom auktoru i da su često zapisi u njih nastali u vrijeme izdavanja dokumenta ili neposredno prije ili poslije, s diplomatskog aspekta smatraju se *vjerodostojnim kopijama*. Oni registri koji su sastavljeni u kancelarijama i koji se u njima čuvaju imaju snagu ovjerenih kopija.

Podrijetlo registriranja dokumenata nalazimo već kod starih Rimljana i oni ih nazivaju *commentaria, gesta, regesta*, a osim odaslanih dokumenata bilježili su i zaprimljene. Poslije pada Rimskog Carstva samo su gotski kraljevi i papinska kancelarija nastavili u praksi registriranje odaslanih dokumenata. O ostrogotskim registririma svjedoči Kasiodor u djelu *Variae*. Međutim, krajem XII. st. tu praksu prihvaćaju i druge kancelarije širom Europe. U Engleskoj su registri uvedeni 1199.,³ Francuskoj 1200.,⁴ a u Njemačkoj tek početkom XIV. st.⁵ I oni velikaši koji se ponašaju kao kraljevi počinju uvoditi običaj registriranja dokumenata.⁶

Za hrvatsku povijest, ali i općenito za povijest kršćanske Europe od osobite su važnosti registri papinske kurije, koja je u osnovi konzervativna i tradicionalna ustanova pa je stoga prenijela mnoge norme i ustanove antičkog i ranokršćanskog svijeta u srednjovjekovno vrijeme, a one su *mutatis mutandis* zaživjele sve do danas. Jedan od najranije poznatih registara, ali sačuvan, ne u izvorniku, nego u navodima i zapisima kod suvremenika i kasnijih osoba koji su se njime služile, je registar pape Grigora Velikoga (590.-604.). Poznato je oko 850 njegovih pisama. Neka od njih – oko 40 – odnosi se na crkvene prilike u Saloni za vrijeme biskupa Natala i Maksima.⁷ Također se, na temelju drugih sigurnih pokazatelja, zaključuje i zna da je papinska kancelarija vrlo rano prepisivala svoja pisma i druge slične dokumente u registre,⁸ ali poznato ih je svega nekoliko do vremena pape Inocenta III. (1198.-1216.) otkada

² Stipišić, J. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, str. 167-168; Novak V. – Skok, P. *Supetarski kartular*, Zagreb : JAZU, 1952. (tekst, faksimili i uvodne studije); Geary, P. J. *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*. New Jersey, 1996², str. 81-84; Ančić, M. Srednjovjekovni montaneji, *Starohrvatska prosvjeta* (Split). 3, 24 (1997), str. 127-148; G. Declercq, *Originals and Cartularies: The Organization of Archival Memory (Ninth-Eleventh Centuries)*. *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*. Turnhout : Brepols, 2000, str. 147-170; Matijević Sokol, M. Samostanski memorijalni zapisi (*libri traditionum*) srednjega vijeka i uloga svećenika-pisara (pranotara), 2. *istarski povijesni biennale »Sacerdotes, iudices, notarii posrednici među društvenim skupinama«*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa. sv. 2. Poreč, 2007, str. 5-19.

³ Vidi: Clanchy, M. T. *From Memory to Written Record: England, 1066-1307*, Oxford UK and Cambridge Mass. : Blackwell, 1994², str. 103-104; Zutshi, P. Register, III. England, *Lexikon des Mittelalters*, (dalje : *LexMA*), 7, Verlag J. b. Metzler, 2000, str. 582-583.

⁴ Lalou, E. Register, IV. Frankreich, *LexMA*, 7, str. 583.

⁵ Csendes, P. Register, I. Deutsches Reich, *LexMA*, 7, str. 581-582.

⁶ Stipišić, J. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, str. 167.

⁷ Ivanišević, M. Povijesni izvori. *Salona christiana*. Split : Arheološki muzej, 1994, str. 170-187.

⁸ Tako se u jednom pismu pape Aleksandra III. iz razdoblja 1169-1170. godine splitskom nadbiskupu Gerardu spominje registar pape Eugenija, Aleksandrova prethodnika gdje se kaže: *In registro patris et predecessoris nostri Eugenii pape annotatum inuenimus ...* Vidi: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I-XVIII. Zagreb : JAZU, 1904-1990. (Dalje: CD). CD II, 125.

rimska kurija posjeduje neprekinuti niz tih knjiga. Tragovi registra iz vremena pape Lava I. (440.-461.) naslućuju se u zbirci njegovih pisama *De rebus Orientis*.⁹ Potom je najstariji sačuvani registar u prijepisu XI. st. upravo onaj pape Ivana VIII. (876.-882.) (*Reg. Vat. 1.*),¹⁰ a za hrvatsku povijest također je vrlo važan onaj pape Grgura VII. (1073.-1085.) (*Reg. Vat. 2.*) sačuvan u izvorniku.¹¹ U njemu su naime zavedeni dokumenti koji se tiču hrvatske povijesti za vladanja kralja Zvonimira,¹² kao i nekih crkvenih pitanja.¹³

Hrvatska historiografija – pri tom u prvom redu mislim na pravne povjesničare¹⁴ – nije zabilježila postojanje, pa dakako ni opisala ustanovu u koju su bili radi evidencije i zaštite upisani dokumenti izdani u vladarskoj kancelariji u srednjem vijeku, iako se osvrnula na tzv. »kraljevske knjige« (*libri regii*) u koje su zapisane kraljevske darovnice iz razdoblja nakon 1526. godine.¹⁵ No, s druge strane mađarska je historiografija utvrdila da se prvi registri dokumenata koji su izašli iz kraljevske kancelarije pojavljuju s Anžuvincima na ugarsko-hrvatskom prijestolju oko 1330. godine.¹⁶ S obzirom da su tragovi postojanja ovakve ustanove utvrđeni u diplomatskoj građi koja se tiče Ugarske i da su radovi mađarskih povjesničara koji su se bavili ovom institucijom bili napisani na mađarskom jeziku, ne čudi da srednjovjekovni registar Ugarsko-hrvatskog kraljevstva nije zabilježen ni u hrvatskoj, pa ni u europskoj literaturi do najnovijih vremena.

⁹ Hageneder, O. Papstregister, *LexMA*, 6, str. 1687-1688.

¹⁰ Lohrmann, D. *Das Register Papst Johannes' VIII. (872-882)*. Tübingen, 1968; Matijević Sokol M. – Sokol, V. *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*. II. dopunjeno izdanje. Zagreb² : Hrvatski studiji, 2005, str. 35-39.

¹¹ Stipišić, J. *Pomoćne povijesne znanosti*, 167.

¹² CD I, 171.

¹³ CD I, 134.

¹⁴ Mažuranić, V. *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. Zagreb : JAZU, 1908-1922; Dabinović, A. *Hrvatska državna i pravna povijest*. Zagreb : Matica hrvatska, 1940; Beuc, I. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Zagreb : Pravni fakultet, 1985; Sirotković H. - Margetić, L. *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*. Zagreb : Školska knjiga, 1988.

¹⁵ O registraturnim knjigama koje se čuvaju u Budimpešti I. Bojničić kaže: »Sadržaj ovih kraljevskih knjiga je vrlo raznovrsan. Njihov najveći dio sačinjavaju kraljevske donacije vrhu imanja i podjeljivanja plemstva, nadalje potvrde staroga plemstva, kraljevska riješenja glede dvojbenog plemstva, potvrde obiteljskih genealogija, priznanja indigenata, podjeljivanja svetovnih i crkvenih dostojanstva, grbova, pečata i zastava za korporacije (županije, gradove, kaptole i društva). Osobite su historičke važnosti nova ili novo potvrđena privilegija za občine (porezne povlastice, sajamski privilegiji), te za korporacije (cehovska pravila itd.)«. Bojničić, I. *Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku*. Iz kraljevskih registraturnih knjiga »Libri regii«, *Vjesnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*. (Zagreb) god. VII (1905), str. 178-208, 236-276. Povlastice koje se tiču Hrvatske ispisane su i te se kopije čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu. (Isto, 179-180). Inače, I. Bojničić u svom kapitalnom djelu (Bojničić, I. pl. *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg 1899.) citira uz grb koji donosi mjesto u »kraljevskim knjigama«, gdje je zavedena grbovnica s opisom dotičnog grba. Na jednom mjestu »kraljevske knjige« spominje ih A. Dabinović: »Povlastica se je imala zavesti u kraljevsku knjigu (liber regius), a zatim oglasiti, kao što se je imalo i službeno svjedočiti, da je zbilja provedena i izvršena po lokalnim vlastima.« Dabinović, A. *Hrvatska državna i pravna povijest*, str. 349.

¹⁶ Engel, P. *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*. London – New York : I. B. Tauris Publishers, 2001, str. 148-149; Szende, K. *The Uses of Archives in Medieval Hungary, The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*. Turnhout : Brepols 2004, str. 114-116.

Na temelju vrlo ograničenog broja zapisa u vrelima mađarski su povjesničari više-manje utvrdili kako je funkcionirao kraljevski registar u XIV. i XV. st. Njegovo osnivanje dovode u vezu s praksom koju su Anžuvinci donijeli sa sobom iz Napulja gdje je ista ustanova osnovana 1265. godine.¹⁷ Nije utvrđeno kada je prvi dokument zaveden u registar, ali isprava iz 1519. godine navodi da je jedna isprava iz 1331. kopirana iz kraljevskog registra (kraljevskih knjiga */libri regii*). Prvi, pak, sigurni podatak dolazi iz isprave iz 1357. godine koja kaže da je jedna donacija Karla I. kopirana iz njegovih registara. Iz istog dokumenta se saznaje da se registar Karla I. (1301.-1342.) čuva *in conservatorio suo* (tj. Ludovikovom) *more consueto pro evidentiori cautela*. Od 1365. godine na poledini dokumenata izašlih iz kraljeve kancelarije nalazio se znak R^m (*registratum*) ili R^a (*registrata*) ili bilješka *registrata ad librum regalem*, a u Sigismundovo (1387.-1437.) vrijeme bilježilo se čak i ime osobe koja je ispravu upisala u registar. Kasnije se navodilo sve više podataka na izdanoj ispravi pa tako i knjiga u kojoj je upisan dokument ili čak i godina pod kojom se vodi. Tamo gdje je bila rezidencija vladara nalazio se i registar. Nakon uništenja kraljevske palače na Budimu i njezina zauzeća pod turskom okupacijom registar je stradao, ali je na sreću ipak nekoliko registara sačuvano. Za ovu ustanovu brinuo se kraljev vicekancelar s naslovom *conservator*. Tekući registri čuvali su se u kraljevskoj kancelariji, a ispunjeni u palači na Budimu u riznici odnosno kraljevskom arhivu (*regale conservatorium*). U vrijeme vladanja Sigismunda (1387.-1437.) bilo je u upotrebi nekoliko sličnih knjiga. Kralj Matija Korvin nakon krunidbe imao je dva registra, Vladislav (1490.-1516.) pet, a Ludovik II. (1516.-1526.) dva. Što se u kraljevske registre upisivalo pojašnjavaju riječi jedne Sigismundove isprave iz 1436. godine: *in quibus nostre regie donationes et confirmationes ac consensuales adhibitiones solent conscribi*.¹⁸ Mađarski su povjesničari utvrdili da su ponekad unosi u registar imali oblik integralne isprave, a ponekad da su bili samo u formi sažetka.¹⁹ U oba oblika mogli su poslužiti za renoviranje upisane isprave, jer su sadržavali sve elemente pravnog čina.

O registriranju dokumenata koji se odnose na hrvatske prostore iz razdoblja srednjega vijeka nije se do sada znalo. No, stjecajem okolnosti u dvama relativno nedavno otkrivenim dokumentima zabilježeni su podaci koji bacaju novo svjetlo na vrijeme nastanka i ustroj kraljevskog registra. Dakako, moramo naglasiti – a s time se slažu i mađarski povjesničari – nastanak kraljevskog registra dokumenata vezan

¹⁷ Registre (*Registri Angioini*) u Napulju u nekadašnjem *Archivio centrale* pregledao je F. Rački i iz njih je napravio ispise dokumenata za razdoblje 1270.-1407. godine koje je objavio. Neki od njih – oni kralja Ladislava Napuljskog – objavljeni su i u *Diplomatičkom zborniku*. Vidi: Rački, F. *Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*. (Zagreb), 7(1869), str. 5-71; Isti, *Rukopis tičući se južnoslovenske povjesti u arhivih srednje i donje Italije, Rad JAZU* (Zagreb), 18(1872), str. 209-239; CD XVII, str. 363-365, 372-376, 390, 456-458, 460-465, 466-467, 480-482, 521-528.

¹⁸ Szende, K. *The Uses of Archives in Medieval Hungary*, str. 116.

¹⁹ Tako I. Bojničić koji je pregledao i prepisao uneske u registre nakon 1526. godine kaže: »Moramo još istaknuti, da se kraljevske knjige u XVI. i XVII. vijeku nijesu baš osobito točno vodile; poznata su nam naime mnoga izvorna privilegija te dobe, kojih uopće nema u kraljevskim knjigama, dočim su opet druga samo u kratko spomenuta.« (Bojničić, I. *Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku*. Iz kraljevskih registraturnih knjiga »*Libri regii*«, str. 179.

je usko uz političke okolnosti, a to je obnova kraljevske vlasti u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu za vrijeme Anžuvinaca. Iz arhivskih vrela koja su nam postala dostupna zapazili smo da su dokumenti koji se tiču Slavonije bili prvi zavođeni u kraljevski registar i to onaj koji je ustanovio Karlo I., dok je istu takvu ustanovu zbog političkih okolnosti za Dalmaciju i Hrvatsku uspostavio kralj Ludovik I. Veliki (1342.-1382.). Ranija uspostava kraljevskog registra za ugarsko-slavonske krajeve sukladna je povijesnoj situaciji, jer Anžuvinci obnovu kraljevske vlasti i ostale reforme koje je prate u svom novom kraljevstvu najprije započinju u krajevima bližim središtu, a to je Ugarska i Slavonija i ovaj se proces zbiva već u vrijeme kralja Karla I. Na jugu države bitnu ulogu ima sukob s Mlečanima koji završava sklapanjem Zadarskog mira 1358. godine, što je nužna pretpostavka za sređivanje stanja u Dalmaciji i Hrvatskoj. Danas su također poznati dokumenti iz kojih se može iščitati da se upravo tada uspostavlja kraljevski registar za ove krajeve kraljevstva. U njega su – očito je – bilježeni dokumenti koji prate procese obnove stanja na južnim novouređivanim područjima kraljevstva.

Dakle, za dugotrajan proces obnove kraljevske vlasti²⁰ u Slavoniji vladar je morao osigurati poluge vlasti odnosno određeni oblik logistike. Nositelj obnove na slavonskim prostorima kraljevstva bio je u početku ban Mikac (1325.-1343.), a poslije njega osobe koje su obnašale istu dužnost. Kako se u konkretnim slučajevima odvijala situacija na terenu pokazuje vrlo rječito i nedvosmisleno dokumentacija sudskog spisa od 14. veljače 1636. godine.²¹ Naime, radi se o dugotrajnom sudskom procesu koji se vodio pred Banskim sudom između Baltazara Zabokya s jedne strane kao tužitelja i čitavog ženskog dijela obitelji Zaboky kao tuženika. Sigismund Erdödy (1627.-1639.), dalmatinsko-hrvatsko-slavonski ban 1636. godine prepisuje i potvrđuje ranije izrečenu presudu. Kako je kod sudskih sporova stara dokumentacija imala veliku važnost dokaznog materijala, sudski su spisi i sami izvorišta neprocjenjivih podataka iz prošlosti, pa u ovom spisu Sigismund Erdödy navodi da je prokurator Baltazara Zabokya donio četiri isprave na pergameni da ih prepíše i ovjeri. Prva je isprava Zagrebačkog kaptola iz 1343. godine kojom započinje istraga, druga je ona bana Nikole (1343.-1345.) koja sadrži i prijepis prije spomenute isprave iz iste godine, treća pergamena ponovo sadrži kaptolsku ispravu koja ima prijepise isprava kralja Ludovika i Zagrebačkog kaptola s reambulacijom posjeda Zaboka iz 1345. godine, dok je četvrta pergamena iz 1604. godine s presudom rečenog spora

²⁰ O dolasku Anžuvinaca na vlast u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu te o reformama koje provode vidi: Klaić, V. *Povijest Hrvata*. vol. II. Zagreb : Nakladni zavod MH, 1972², str. 9-222.; Klaić, N. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb : Školska knjiga, 1973, str. 503-531, 593-625; Raukar, T. *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*. Zagreb : Školska knjiga, 1997, str. 73-83; Isti, *Seljak i plemić hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb : FF Press, 2002, str. 43-45; Engel, P. *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary*, str. 124-194. Također vidi i članke: Gruber, D. Borba Ludovika I. s Mlečanima u Dalmaciji, *Rad JAZU* (Zagreb). 152(1903), str. 32-262; Isti, Dalmacija za Ludovika I. (1358-1382), *Rad JAZU* (Zagreb). 166(1906). str. 164-215; 168(1907), str. 163-240; D. Karbić, Defining the Position of Croatia during the Restoration of Royal Power (1345-1361). An Outline. *The Man of Many Devices, Who Wandered Full many Ways ...*, *Festschrift in Honour of János M. Bak*. Budapest : CEU Press 1999, str. 520-526.

²¹ Matijević Sokol, M. Najstarija povijesna svjedočanstva o Zaboku, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*. (Zagreb), 29(1996), str. 295- 302. (Signatura u mađarskom državnom arhivu: MODL 3612).

koju je izdao Martin Pethe de Hetthes, nadbiskup kaločko-bački i namjesnik cara Rudolfa II za Ugarsku, uz navođenje genealogije obitelji Zaboky te prijepise transumpta Zagrebačkog kaptola iz 1372. godine, zatim oporuke Elene Zaboky, udovice Nikole Zabokya iz 1500. godine i presude bana Tome Erdödyja iz 1589. godine.

Navedene isprave same po sebi dio su administrativne dokumentacije uobičajene u srednjem vijeku u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu gdje kaptoli kao *loca credibilia* imaju nezamjenjivu ulogu u raznim poslovima, pa i samim sudskim procesima kao mjesta koja obavljaju jasno definirane zadatke u istragama te o tome čine zapise – izvješća koje šalju ustanovama od kojih su dobile nalog. Ovisno o tome do koje razine je dospjelo sudovanje kaptoli izvršavaju naloge banovca, bana i kralja. U sudskom spisu koji citiramo vrlo se jasno razaznaje uspostavljena sudska hijerarhija i dioba zadataka među sudionicima u postupku. Početna je karika za naša promišljanja isprava odnosno izvješće Zagrebačkog kaptola izdana 18. listopada 1343. godine,²² u kojoj kaptol izvješćuje bana Nikolu da je postupio po njegovu nalogu od 24. rujna 1343. godine – koji inače po ondašnjim uobičajenim normama kao priloženu dokumentaciju prepisuje u samo izvješće.²³ Kaptolu je bilo od strane bana naloženo da istraži istinitost navoda Petra, sina Nuzlinova da je od kralja Karla I., a na molbu bana Mikca dobio posjedovne čestice Zabok, Jalšovec, Prosenik i Juroc kao kraljevsku darovnicu. Ta je zemlja bila prije novonastale situacije u posjedu nekog Samsona koji je umro bez nasljednika. Kaptol je prema svojim ovlastima vjerodostojnog mjesta trebao izabrati jednog svog čovjeka (*homo fidedignus, homo fidelis capituli*) koji bi s predloženim banovim čovjekom (*homo noster*) obavio istragu o tom pitanju te podnio banu izvješće. Izvješće koje je banu podneseno potvrdilo je istinitost Petrovih tvrdnji i zatim je ban Nikola iste godine 21. listopada Petru izdao bansku povlasticu (*litteras nostras privilegiales*)²⁴ osnaženu banskim visećim pečatom koja sadrži svu potrebnu – prije navedenu – dokumentaciju, uz napomenu da je presuda donesena na općem saboru slavonskog plemstva održanom u Zagrebu 13. listopada iste godine, odnosno na petnaestinu blagdana sv. Mihovila Arhandela (*in quindenis beati Michaelis Archangeli*). Izdana isprava ima sve forme banskog privilegija te se na toj razini slučaj može smatrati završenim. Ban Nikola potvrđuje kraljevsku darovnicu za posjedovne čestice Zabok, Jalšovec, Prosenik i Juroc koje se nalaze u Zagorskom komitatu sa svim pravima, prinadleštvima i pripadnostima da ih spomenuti Petar, *comes*, kako ga imenuje, zauvijek posjeduje i drži skupa sa svojim nasljednicima u prijašnjim, starim međama, i to kraljevskom ovlašću (*regia auctoritate*) prenesenom na bana Nikolu.

No, čini se da za nasljednike Petra Nuzlinova presuda donesena na saboru u Zagrebu nije bila dovoljna. O tome svjedoči ponovno treća pergamena na koju se poziva 1636. godine prokurator Baltazara Zabokya, a koja jest isprava, odnosno transumpt Zagrebačkog kaptola iz 1372. godine. Te godine, naime, Nikola, sin prije spomenutog Petra Nuzlinova moli Zagrebački kaptol da mu potvrdi i prepíše jednu

²² Isto, str. 297-298.

²³ Isto, str. 297.

²⁴ Isto, str. 298.

ispravu istog kaptola iz 1345. godine koja sadrži vrlo važne isprave kako samog kaptola, tako i kralja Ludovika kojima je otklonjena svaka sumnja u pravovaljanost i vjerodostojnost donacije kralja Karla Petru Nuzlinovu. Isprava Zagrebačkog kaptola od 22. veljače 1345. godine²⁵ jest izvješće koje podnosi kaptol kralju Ludoviku pošto je izvršio njegov nalog (*mandatum*) od 13. siječnja iste godine da se obavi reambulacija i uvođenje u posjed Zabok.²⁶

Ono što nam je osobito pobudilo pozornost u ovoj ispravi – kraljevu nalogu (*mandatum*) jest opsežniji opis daljnjeg tijeka postupka priskrbljivanja dokumentacije koja potvrđuje i svjedoči da je posjed Zabok kao kraljevu darovnicu (*collatio*) dobio Petar Nuzlinov. Naime, nakon sudovanja u Zagrebu Petar Nuzlinov obratio se samom kralju (*adiens nostram presentiam*) želeći okončati postupak ophodnjom i uvođenjem u posjed. Tek tim završnim činom daroprimci su mogli uživati u potpunosti sve što proizlazi iz kraljevske darovnice. Iz kraljeva naloga od 13. siječnja 1345. upisanog u kaptolsko izvješće saznajemo da je kralj Ludovik proveo istragu o vjerodostojnosti kraljevske darovnice posjeda Zaboka. Ova istraga na najvišoj razini temeljila se na uvidu u – od kralja Karla – uspostavljeni registar kraljevskih darovnica i sloboština.

Upravo opis osnivanja kraljevskog registra (*registrum regale*) u Ludovikovu nalogu, kao i razlozi navedeni za njegovu uspostavu, jedinstveni su i do sada nepoznati u vrelima koji se tiču hrvatskog srednjovjekovlja, a podupiru i dosadašnje spoznaje mađarske historiografije o ovoj ustanovi.

Donosimo tekst opisa iz Ludovikova mandata u potpunosti²⁷ i u prijevodu:

... Sed tamen ipsius domini Caroli regis, patris nostri, literas quamquam (?) veras premissae possessionarie donationis et statutionis seriem et modum exprimentes casualiter perdidisset et nec se easdem reinuenire posse speraret modo aliquali, petens nostram excellentiam prece subiectiva vt secundum quod nostra prelatorum et regni nostri baronum prouida et iuri consona deliberatio admitteret, sibi super ipsius possessionarii sui iuris perennali conseruatione de remedio opportuno prouidere dignaremur. Verum quia vniuersarum possessionum et libertatum aliarumque gratiarum magnarum donationes, primum per predictum patrem nostrum charissimum, quondam regem Hungarie et demum per nos quibuspiam nostris regnicolis pro eorum fidelitatibus et seruitiis vel complacentiis bonis quocunque tempore facte et fiende propter euidentiore iuris et iustitie regni conseruationem et ne regnicole nostri suorum instrumentorum deperditione casuali iuribus suis donatiuis et aquisitiis casu repentino priuentur, regali nostro registro per vicecancellarium regie maiestatis pro tempore constitutum, cuius specialiter de regni nostri constitutione inest officio, licet tamen breuioribus verborum prolationibus inserte habentur et inscripte et inseri ac conscribi semper debent necessario. Igitur cum nos

²⁵ Isto, str. 300-301.

²⁶ Isto, str. 298-399.

²⁷ Isto, str. 299.

ipsius possessionarie donationis assignationem pro habenda huius rei et donationis veritate per magistrum Thatomerium Albensis ecclesie prepositum, aule nostre vicecancellarium, ipsius nostri registri conseruatorem in eodem registro diligenter requiri fecissemus; idem magister Thatomerius, aule nostre vicecancellarius ipsius possessionis Zabok vocate donationem per predictum dominum Carolum, patrem nostrum charissimum quondam regni Hungarie illustrem regem memorato Petro, filio Nuzlini, factam in pretacto nostro et regni nostri registro, nobis et pluribus prelati ac baronibus regni nostri palam intuentibus et manifeste inuenit in hec verba. Nouimus quod anno Domini millesimo trecentesimo tricesimo quinto in octauis festi beatorum Petri et Pauli apostolorum quedam possessio Zabok vocata cum ad se pertinentibus, quodam Samsonis hominis sine herede decedentis est collata Petro, filio Nuzlini ad petitionem Mikch, bani totius Sclauonie ad relationem et legationem Thome voywode et etiam Petkow magistri. ...

Prijevod:

... ali ipak da je (Petar Nuzlinov) slučajno izgubio ispravu samog gospodina kralja Karla, našega dragoga oca, premda istinsku (pravu) u kojoj je zapisan tekst o darovanju posjeda i opisano uvođenje u posjed i da se niti ne nada da je može na bilokakav način pronaći, moleći našu Uzvišenost poniznom molbom da se prema onom što nam dopušta naša i naših baruna mudra odluka koja je u skladu s pravom udostojimo pobrinuti za vječnu zaštitu njegova posjedovnog prava uz prikladan (pravni) lijek.

Uistinu budući da darovnice svih posjeda i slobostina kao i drugih velikih milostivih povlastica koje je najprije izdao naš prije spomenuti predragi otac, nekoć kralj Ugarske, i najposlije mi našim bilokojim podanicima za njihove vjernosti i služenja ili dobre uslužnosti u bilo koje vrijeme ili koje trebaju biti izdane radi čuvanja očiglednog prava i pravednosti kraljevstva i da ne bi naši podanici bili iznenadnim slučajem lišeni svojih darovnih ili stečenih prava treba ih vicekancelar kraljevske uzvišenosti koji obnaša u to vrijeme dužnost po posebnoj odluci našega kraljevstva umetnuti i upisati i trebaju nužno biti umetnute i upisane u naš kraljevski registar mada ipak skraćenim unošenjem riječi.

Stoga kada smo mi naložili da magistar Tatimir, prepošt stolnobiogradskwe crkve, vicekancelar našega dvora, čuvar našega registra pažljivo istraži u istom registru upis ove posjedovne darovnice radi saznanja istine o samoj stvari i darovnici, magistar Tatimir vicekancelar našega dvora pronašao je u ovim riječima darovnicu posjeda zvanoga Zabok u prije spomenutom našem i našega kraljevstva registru koju je izdao spomenuti predragi naš otac gospodin Karlo, nekoć slavni kralj Ugarske navedenom Petru, sinu Nuzlinovu, a pošto smo je mi i mnogi naši prelati i baruni našega kraljevstva na očigled razmotrili, saznali smo da je godine Gospodnje 1335. na osminu blagdana blaženih apostola Petra i Pavla neki posjed zvan Zabok skupa sa svojim prinadležnostima pokojnog Samsona, čovjeka koji je umro bez nasljednika darovan Petru, sinu Nuzlinovu na zamolbu Mikca, bana čitave Slavonije, a po izvješću i poslanstvu vojvode Tome kao i magistra Petkova.

Iz prethodnog teksta koji je sastavni dio naracije Ludovikova mandata tako saznajemo da je registar osnovao ugarski kralj Karlo, Ludovikov otac i to radi evidentiranja prava i pravde odnosno darovnica posjeda, slobostina i bilo kojih drugih povlastica koje su ikada učinjene ili trebaju biti učinjene podanicima za njihove vjernosti ili vjerna služenja ili dobra djela, ukoliko bi se dogodilo da one budu nekim slučajem uništene. O registru se brine osoba kraljeva vicekancelara koji obavlja tu dužnost u određeno vrijeme, a isprave su u registar upisane u skraćenom obliku. Posredno možemo zaključiti da se registar nalazi tamo gdje je bila kraljeva rezidencija. U ovo vrijeme 1345. godine kada Ludovik izdaje nalog Zagrebačkom kaptolu bio je to Višegrad, kako je uostalom i zabilježeno u njegovoj dataciji.²⁸ Također, budući da se Ludovik u nalogu u intitlaciji navodi kao ugarski kralj (*rex Hungarie*), a tako se titulira i njegov otac pri spomenu u mandatu kao osnivač registra, možemo zaključiti da je taj registar bio zajednički za Ugarsku i Slavoniju.

Isto tako saznali smo da je nakon provedene istrage koja je dovela do uvida u sadržaj registra, Tatomir, vicekancelar Ludovikova dvora, ujedno stolnobiogradski prepošt i čuvar registra (*conseruator*), pronašao u registru (*in nostro et regni nostri registro*) i to pred prelatima i baronima kraljevstva, sažetak darovnice koju je izdao kralj Karlo.

Zapis Karlove darovnice u registru sadrži sve bitne elemente pravnog čina iz kojih se po potrebi može sastaviti integralna isprava o kraljevskom darovanju (*collatio*) sa svim unutarnjim značajkama.²⁹ Auktor te povlastice je ugarski kralj Karlo (*dominus Carolus ... regni Hungarie ... rex*) koji se spominje u naraciji Ludovikova mandata, a koji je uz to i osnivač registra. Destinatar je Petar Nuzlinov (*Petro, filio Nuzlini*), a objekt darovanja koji se inače izražava formulom dispozicije je posjed Zabok (*quedam possessio Zabok vocata ... quodam Samsonis hominis sine herede decedentis est collata*) i sve njegove prinadležnosti, što odgovara diplomatskoj formuli pertinencije (*cum ad se pertinentibus*). Kao osoba koja podupire kraljevu darovnicu spominje se ban Mikac u formuli peticije (*ad petitionem Mikch, bani totius Sclauonie*). Navođenje vojvode Tome i magistra Petkova (*ad relationem et legationem Thome voywode et etiam Petkow magistri*) čija su imena također zapisana u kraljevskom registru pripadaju drugoj etapi procesa odnosno reambulaciji i uvođenju u darovani posjed, koju treba obaviti prije izdavanja svečane kraljeve povlastice (*littere privilegiales*). Dakako, navedeni su kao jedan od najvažnijih dijelova isprave svi dijelovi temporalne datacije (*anno Domini millesimo trecentesimo tricesimo quinto in octavis festi beatorum Petri et Pauli apostolorum*) koji naznačuju kada je isprava izdana. Upis darovnice u kraljevski registar ima oblik opširna regesta ili kako kaže Ludovikov mandat: *breuioribus verborum prolationibus*. Iz unosa u registar izostavljene su samo uobičajene diplomatske formule čistog administrativnog karaktera i jezika koje nimalo ne utječu na jasnoću i sveukupnost zapisa svih relevantnih dijelova pravnog čina. S namjerom da pokušamo rekonstruirati integralnu darovnicu kralja Karla Petru Nuzlinovu, na temelju onoga što je zapisano

²⁸ Engel, P. *The Realm of St Stephen*, str. 147-148.

²⁹ Stipišić, J. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, str. 150-153.

u naraciji Ludovikova mandata, zatim u samom registru također prema navodu u istom mandatu potražila sam jednu sličnu ispravu u kojoj je zabilježeno da je kralj Ugarske Karlo darovao neki posjed koji je po smrti osobe bez nasljednika vraćen kralju i koji onda on za određene zasluge daruje drugoj osobi. Najbliža po pravnom činu u hrvatskom diplomatskom korpusu bila je isprava izdana 9. siječnja 1333. godine kojom ugarski kralj Karlo daruje imanje Brdan u vukovskoj županiji Tomi, sinu Petrovom. Imanje je ostalo po smrti Pavla, sina Šimunova i Mihovila, sina Grgurova koji su umrli bez nasljednika (*hominum sicut dixit heredum solacio destitutorum*). Osim toga, na hrptu ove isprave, uz tragove utisnutog velikog pečata, nalazi se oštećeni tekst sljedećeg sadržaja: *Legacio regis per Deseu familiarem, n..... de Balneo*.³⁰

Rekonstrukcija pretpostavljene isprave mogla bi imati ovakavu formu:

Nos Karolus dei gracia rex Hungarie significamus tenore presencium quibus expedit vniuersis memorie commendantes quod comes Petrus filius Nuzlini dilectus et fidelis noster ad celsitudinis nostre accedens presenciam suaque fidelitatis seruicia a plurimis iam retrolapsis temporibus nobis et sacre corone impensa proponens et declarans et ad petitionem Mikch, bani totius Sclauonie, quendam possessionem Samsonis hominis sine herede decedentis et ex eo ad nostram collacionem deuolutam Zabok vocatam in comitatu de Zagorya existentem a nobis sibi dari et conferri perpetuo postulauit. Nos siquidem qui ex nobilitate regie maiestatis merita cunctorum nobis obsequencium pensare et pensata digne remuneracionis premio confouere debemus, attendentes fidelitates et seruicia meritoria, que ipsum comitem Petrum, filium Nuzlini celsitudini nostre feruenti desiderio et sumpma constancia exhibuisse scimus, exhibere sentimus in presenti et exhibiturum pro firmo credimus in futurum, prescriptam possessionem Zabok vocatam cum omnibus eius vtilitatibus et pertinentiis vniuersis sub eisdem metis et terminis suis antiquis, quibus per priores suos possessores habite extiterunt et possesse, eo iure quo ad nostram collacionem pertinere dinoscuntur ipsi comiti Petro et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus dedimus, donauimus et contulimus perpetuo possidendam, tenendam et habendam sine preiudicio nichilominus iuris alieni. Et cum presentes nobis fuerint reportate, in formam nostri priuilegii easdem redigi faciemus. Datum in Wissegrad (?) in octauis festi beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno Domini millesimo trecentesimo tricesimo quinto.

Ova hipotetička, rekonstruirana isprava ugarskog kralja Karla kojom on Petru Nuzlinovu 1335. godine daruje posjed Zabok nakon što je vraćen kralju, jer je ostao iza ljudi umrlih bez nasljednika, ispunjava sve unutarnje diplomatske kriterije suvremene isprave o istom pravnom činu – darovanju posjeda (*collatio*) i to kao »otvorena isprava« (*littere patentes*). No, u registru isprave o darovanju zapisanom u registar navodi se da je uz nju bilo i zapisano izvješće (*relatio, legatio*) koje su podnijeli izvjestitelji vojvoda Toma i magistar Petkov. Pak, riječi iz naracije Ludovikova

³⁰ CD X , str. 63. Kod datiranja ove isprave čini se da se dogodio lapsus jer u CD je kao nadnevak naveden 9. ožujka. No, u dokumentu u formuli datacije piše da je izdan *sabbato proximo post octauas strennarum*, a to je 1333. godine bila subota 9. siječnja.

mandata kažu da je, uz darovanje posjeda Zaboka Petru Nuzlinovu, uništena isprava sadržavala i tijek i način uvođenja u posjed (*litteras quamquam veras premissae possessionarie donationis et statutionis seriem et modum exprimentes*).

Postupak darovanja posjeda odnosno izdavanje kraljevske darovnice odvijao se u nekoliko etapa.³¹ Započinje izdavanjem »otvorene« isprave (*littere patentes*) o darovanju. Nakon toga slijedi nalog (*mandatum*) vladara vjerodostojnom mjestu da se daroprimac uvede u posjed u određenom roku, uz reambulaciju posjeda u nazočnosti sumeđašnika i susjeda. Reambulacija se obavljala ako je posjed darivan prvi put, pa ophodnja nije bila ranije provedena ili ako su međe bile sporne. U određenom roku trebao se prijaviti onaj tko se iz nekih razloga protivio uvođenju daroprimca u posjed. Ako protivljenja nije bilo šalje se vladaru izvješće nakon kojega on izdaje darovnicu daroprimcu u svečanom obliku kao *littere privilegiales*.³²

Nova svečana darovnica (*littere privilegiales*) ima sve vanjske i unutarnje značajke povlastice uobičajene za kancelariju dotičnog auktora. Uočljive su bitne formalne razlike između darovnice izdane kao *littere patentes* i svečane, uobličene u *littere privilegiales*. Tako »otvorena« isprava ima nadnevak izrečen po svetkovinama i danima u tjednu, dok svečana darovnica izdana nakon uvođenja u posjed često ima arengu, u nju je upisana prethodna isprava o darovanju u obliku *littere patentes* i izvješće vjerodostojnog mjesta s opisanom reambulacijom i statucijom zaprimljeno u obliku »zatvorene« isprave (*littere clause*). Ona završava svečanim eshatokolom u kojemu su u dignitariju navedeni svi crkveni i svjetovni velikodostojnici. U Ugarskoj, kao i u većini vladarskih kancelarija u Europi, nadnevak u *littere privilegiales* izrečen je *more Romano*.³³

Reambulaciju i statuciju obavljali su jedan kraljev (*homo regius*) i jedan kaptolski čovjek (*homo capituli fidedignus, homo fidelis capituli*).³⁴ Postupak je započinjao kraljevim nalogom (*mandatum*) da se uz jednog njegovog čovjeka kojeg kaptol izabere među više navedenih u nalogu i jednog kaptolskog čovjeka izvrši reambulacija i uvođenje u posjed te o tom činu pošalje nalogodavcu izvješće. Prema sačuvanim izvješćima, ove dvije osobe mogu podnijeti usmeno izvješće,³⁵ ali se vrlo često može iščitati iz dokumenata da su međe u izvješće prepisane iz zapisa koje su podnijeli izvjestitelji. U ovim slučajevima zapisi o ophodnji s međama nazivani su registrima (*regestrum, registrum*).³⁶ Kaptol kao vjerodostojno mjesto, uz odaslano izvje-

³¹ O razlozima izdavanja kraljevske darovnice, postupku i njezinu obliku vidi: Lanović, M. *Zapadnoevropski feudalizam i ugarsko-hrvatski donacionalni sustav*. Zagreb, 1928, str. 64-98; Dabinović, A. *Hrvatska državna i pravna povijest*, str. 318-326, 348-350.

³² Dabinović, A. *Hrvatska državna i pravna povijest*, str. 318-320.

³³ Kakve su bile unutarnje značajke i sadržaj kraljevske darovnice u obliku *littere privilegiales* izdane po okončanju postupka vidi dvije Sigismundove isprave izdane istog dana tj. 9. rujna 1398. godine Hermanu Celjskom kojima se potvrđuju nakon statucije darovnice za Vinicu i Vrbovec te grad Varaždin. (CD XVIII, str. 362-364, 364-366).

³⁴ Dabinović, A. *Hrvatska državna i pravna povijest*, str. 322-324.

³⁵ *qui tandem ad nos reversi nobis vniuformiter et voce consona retulerunt ... , ... qui demum exinde ad nos reversi, per nos diligenter requisiti, nobis consona voce et vnanimi taliter retulerunt ... qui demum ad nos reversi nobis concorditetr retulerunt* (CD XVIII, str. 15, 99, 223; 340, 341 et passim)

³⁶ Vidi: CD XVI, str. 24, 130; CD XVIII, str. 343, 483, 510.

šće kao odgovor na zaprimljeni nalog, također je sastavljao svjedočanstvo o reambulaciji i statuciji te ga pohranjivao u svom arhivu.

Ako se vratimo navodima iz kraljevskog registra u vezi s darovanjem posjeda Zaboka Petru Nuzlinovu, čini se da upravo u osobama vojvode Tome i magistra Petkova treba prepoznati kraljeva (*homo regius*), odnosno kaptolskog čovjeka (*homo capituli fidedignus*) koji su po kraljevu nalogu obavili ophodnju posjeda (*reambulatio*) pred suseljanim i sumeđašnicima i uvođenje u posjed (*statutio*) te o tome podnijeli izvješće kralju Karlu. S obzirom da Toma nosi naslov vojvode, mogao bi biti kraljev (Karlov) čovjek predložen među uobičajenom dvojicom ili trojicom kraljevih ljudi, a magistar Petkov mogao bi stoga biti kaptolski čovjek koji također nosi naslov koji odgovara osobi zaduženoj da napravi izvješće, a to su radili kanonici kaptola koji je bio *locus credibilis*. Očekivati je da je Petkov bio kanonik Zagrebačkog kaptola, ali ga u suvremenim dokumentima nismo pronašli, dok se u isto vrijeme često u ispravama spominje transilvanski vojvoda Toma kao čovjek od kraljeva povjerenja.³⁷ Stoga bi možda upravo on bio osoba koja je uz Petkova obavila ophodnju posjeda Zaboka i uvođenje u posjed Petra Nuzlinova. Nije jasno kakvo je bilo izvješće koje su kralju Karlu dostavili vojvoda Toma i magistar Petkov i je li uopće ono bilo priloženo u kraljevski registar. No, s obzirom da su njihova imena zabilježena u kraljevskom registru pretpostavljamo da je darovanje posjeda Zaboka bilo okončano. Ipak, ne znamo je li bila izdana i svečana povlastica sa svim vanjskim i unutarnjim značajkama kakve se očekuju da ima *littere privilegiales*. Zbog datiranja po svetkovinama kakvo su imale darovnice izdane u obliku *littere patentes* i to prije reambulacije i uvođenja u posjed čini se da je upravo na temelju takve isprave načinjen upis u registar koji je datiran ... *in octavis festi beatorum Petri et Pauli apostolorum*. Naime, po okončanju postupka darovanja koji uključuje propisano uvođenje u posjed *littere privilegiales* se datiraju – kako smo naprijed napomenuli – tako da je nadnevak izražen *more Romano*.³⁸

Općenito, isprave s popisanim međama i ophodnjama (*littere reambulatorie*) bile su posebno čuvane. Tako je u jednom dokumentu zapisano da su se popisi granica posjeda čuvali kao *littere clause* i to s dva pečata (*in quodam registro clauso duobus sigillis*) dvojice sudaca koji su bili određeni za njihovo utvrđivanje u konkretnom slučaju.³⁹ Kao *littere clause* šalju se i izvješća o izvršenim reambulacijama nalogodavcu⁴⁰ koja sadrže zapisane međe,⁴¹ a nazivaju se i *littere privilegiales*.⁴² Da se kaptolska izvješća nazivaju i *littere privilegiales* izričito se kaže upravo u jednoj Ludovikovoj ispravi koja pak na temelju kaptolskog izvješća obavlja i potvrđuje

³⁷ CD X, str. 26, 38, 39, 169, 212, 224, 362, 459, 558.

³⁸ Tako je npr. Sigismundova darovnica Hermanu Celjskom za grad Varaždin izdana kao *littere patentes* datirana ... *in vigilia festi assumptionis virginis Marie /14. kolovoza/* (CD XVIII, str. 247), a njezina potvrda u obliku *littere privilegiales* ima nadnevak izražen na sljedeći način ... *quinto idus septembris /9. rujna/* (CD XVIII, str. 366).

³⁹ CD XVIII, str. 222.

⁴⁰ Vidi: CD XVIII, str. 363, 365.

⁴¹ Čitav niz kaptolskih izvješća kao *littere reambulatorie* poznat je danas. Tako npr. CD VI, str. 177-179. *et passim*.

⁴² CD XVI, str. 103.

reambulaciju :...*per suas veras metas et antiquas nouas secus veteres in locis necessariis iuxta continenciam litterarum priuilegialium dicti capituli ecclesie Chasmensis erigendo*⁴³ Dakle, međe su mogle biti u više pisanih oblika pohranjene: u kaptolskim izvješćima ili izvješćima za ophodnju određenih drugih osoba npr. sudaca, kaptolskom svjedočanstvu,⁴⁴ potvrđnici darovnice (*littere privilegiales, regales*) i naprosto samo kao popis međa koji se najčešće naziva *registrum*.

Kako, nažalost, u slučaju darovanja posjeda Zaboka Petru Nuzlinovu, nemamo sačuvan kraljev mandat niti kaptolsko izvješće, jer je zapisano i u mandatu bana Nikole Zagrebačkom kaptolu od 24. rujna 1343., kao i u kaptolskom izvješću od 18. listopada iste godine da ih je vjerojatno uz drugu dokumentaciju ban Mikac uništio bacivši ih u vatru (*prefatas literas regales super collatione memoratarum possessionariarum confectas potentialiter ab ipso recepisset et receptas in ignem proiecisset*),⁴⁵ ostaje neobjašnjivo je li unos u kraljev registar sadržavao zapis o ophodnji i uvođenju u posjed. U ovom konkretnom slučaju ne znamo također je li izvješće vojvode Tome i magistra Petkova bilo priloženo u kraljevski registar u pisanom obliku ili je samo navod (*legatio, relatio*) da je ono postojalo zapisano bio dovoljan dokaz da je postupak darovanja za vrijeme kralja Karla okončan. Kralj Ludovik je zatim proveo istragu te je darovnica oca mu Karla renovirana. Izdao je nalog da se obavi novo uvođenje u posjed s reambulacijom 1345. godine i tako je završio postupak darovanja. Sačuvano je izvješće kaptola iz 1345. godine, ali do nas nije dospjela potvrđnica darovanja u svečanom obliku (*littere privilegiales*).

Preostali podaci koji se mogu iščitati iz sudskog spisa iz XVII. st. odnosno iz dokumentacije koja je u njemu zabilježena i koja je bila osnova za dokazivanje prava na nasljeđe pokazuju da je plemićka obitelj de Zaboky neposredni potomak Petra Nuzlinova te da svoje plemićko podrijetlo vuče još iz povlastice kralja Karla I. iz 1335. upisane u registar koja je zatim renovirana u Ludovikovu mandatu 1345. godine. Već je Petar Nuzlinov u ispravi bana Nikole naslovljen kao *comes*, što je svakako viša titula od uobičajenog *nobilis*.⁴⁶ U dokumentima iz XV. st. koji su također sudskog karaktera potomci Petra Nuzlinova odnosno muški članovi obitelji Zaboky nazvani su *armigeri*,⁴⁷ što znači da su to oni koji služe vojsku u oklopu. Možemo pretpostaviti da su njihovi oklopi, s obzirom na podrijetlo, bili obilježeni njihovim grbovnim znakovljem. Iz naslova (*comes, armigeri*) članova obitelji Zaboky kao i navedenih dokumenata odčitava se da su oni zaista pripadnici starog donacionalnog plemstva koje nosi svoje prezime po imenu dobivenog posjeda.

U hrvatskoj povijesti postojalo je više načina da se stekne plemstvo. Dva su najznačajnija: jedan putem kraljevske darovnice, a drugi, kasniji, putem povelje-

⁴³ CD XVI, str. 103-106.

⁴⁴ CD XVI, str. 117-118, 130-132.

⁴⁵ Matijević Sokol, M. Najstarija povijesna svjedočanstva o Zaboku, str. 297.

⁴⁶ Vidi: Raukar, T. *Seljak i plemić hrvatskoga srednjovjekovlja*, str. 36-48.

⁴⁷ *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*. sv. V. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, Arhiv Hrvatske, 1992, str. 451-452, 456-457, 472-478, 502-503; Matijević Sokol, M. *Povijesna svjedočanstva o Zaboku, Zbornik Matice hrvatske »Zavičajem Ksavera Šandora Gjalskoga«*, Zabok : Matica hrvatska, 1996, str. 13-21.

grbovnice (*litterae armales*). Zaboky su stekli plemstvo, kako smo vidjeli, na temelju darovnice kralja Karla I. I sam kralj Ludovik im je potvrdio da je u registru kraljevstva zapisano da je kralj Karlo na molbu bana Mikca dodijelio *regalem collationem* te sva prava koja proizlaze iz kraljevske darovnice (*ipsi Petro, filio Nuzlini, eo iure quo ex ipsa regali donatione sibi pertinere*), a sve to za njegove vjernosti i sjajne zasluge njegovih vjernih službenika (*pro suis fidelitatibus et seruitiorum suorum fidelium preclaris meritis*). Kako nije sačuvan integralni tekst darovnice od 6. srpnja 1335. godine nego samo njezin sažetak, ne znamo pojedinosti koje su se osim općih formula navodile kao glavni razlog darovanja.

U drugom razdoblju stjecanja plemićkog statusa u Hrvatskoj, onom poslije 1526. godine,⁴⁸ Zabokyima odnosno Ivanu Zabokyu, njegovoj braći Nikoli i Ludoviku, te sestri Katarini, car Maksimilijan II (1564.-1576.) izdao je 1575. godine plemićku povelju (*litterae armales*) kao i sva prava koja iz toga čina proizlaze.⁴⁹ U grbovnici car Maksimilijan navodi da je pokrenuo istragu i da je dobio izvješće da su svi Zaboky iz starog plemićkog roda i da trebaju najposlije biti primljeni, ubrojani i upisani u zbor i broj pravih plemića kraljevstva. Ne treba sumnjati da je izvješće o starosti plemićkog roda Zaboky bilo vjerodostojno, jer su ga oni stekli, kao što smo naprijed iznijeli, još u XIV. stoljeću kraljevskom darovnicom. Plemići koji su stekli plemstvo darovnicom bili su formalno izjednačeni s plemstvom koje je to dobilo grbovnicom, ali se ono starije, dobiveno preko posjeda, više cijeniло. Obitelj Zaboky je, prema tome, pripadala uglednijem hrvatskom plemstvu.

Primjer obitelji Zaboky najbolje ilustrira barem jedan od opravdanih razloga koji su potaknuli kralja Karla I. Anžuvinca da zbog uspješnog provođenja svoje politike ustroji kraljevski registar. Prethodni sadržaj Ludovikova mandata pojašnjava način korištenja registra i ponajviše, u konkretnom slučaju, samu njegovu svrsishodnost, potvrđenu upravo kroz postupak istrage koju je potaknuo Petar Nuzlinov. Potrebno je naglasiti da je registar osnovan s ciljem da se sačuvaju u pisanom obliku, na sigurnom mjestu u kancelariji, sve darovnice slobodina, posjeda i bilo kojih drugih povlastica (*vniuersarum possessionum et libertatum aliarumque gratiarum magnarum donationes*). Kralj Ludovik kaže, naime, da su njegov otac Karlo i on izdali veliki broj donacija pojedinim zaslužnim osobama te kako te isprave mogu slučajno propasti, a da pojedinci radi toga ne bi bili oštećeni, zajedničkom mudrom odlukom prelata i baruna kraljevstva odlučeno je da se u registar, koji po dužnosti vodi kraljevski vicekancelar kao čuvar (*conseruator*), upišu sve izdane darovnice. Primjer Karlove darovnice izdane 1335. godine Petru Nuzlinovu pokazuje da su one bile upisivane sa svim elementima pravnog čina, ali bez uobičajenih kancelarijskih diplomatskih formula. Ovakav opis pravnog čina u kraljevski registar vrlo je sličan upisu u knjigu notarskih imbrevijatura privatnih poslova sklopljenih pred javnim notarom u dalmatinskim gradovima.⁵⁰

⁴⁸ Zmajčić, B. Razvitak heraldike u banskoj Hrvatskoj. *Vjesnik Državnog arhiva* (Zagreb), 12(1945), str. 48-56.

⁴⁹ Bojničić, I. pl. *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, str. 206, taf. 149.

⁵⁰ Upisi poslova u knjigu notarskih imbrevijatura sadržavali su sve elemente pravnog čina kao koncepti sa snagom pravnog učinka iz kojih su se uvijek mogli izdati notarski instrumenti sa svim uobičajenim i propisanim diplomatskim formulama. Vidi: Stipišić, J. *Pomoćne povijesne znanosti*, str. 161-162.

Čitav naprijed izneseni tijek jedne sudske istrage pokazuje, osim značenja i važnosti kraljevskog registra koji je imao upravo s aspekta čuvanja interesa destinataru, i ulogu vjerodostojnog mjesta, kaptola – u ovom slučaju Zagrebačkog – kao neophodne karike u lancu raznih administrativnih i sudskih poslova.⁵¹ Interakcija kaptola i sudskih ustanova (kralja, bana, skupština) neophodna je osobito u istražnim postupcima. Kaptolima je kao vjerodostojnim mjestima važnost porasla upravo kada je trebalo uvesti reda u uspostavi kraljevske vlasti u vrijeme Anžuvinaca. Stoga nije čudo da smo vrelo, koje na najjasniji način govori o osnivanju kraljevskog registra, našli zapisano u jednom kaptolskom izvješću koje – po uspostavljenim običajima – mora sadržavati i kraljev mandat po kojemu je postupio u istrazi. U sjevernim dijelovima Hrvatske osobito važnu ulogu imao je u XIV. st. Zagrebački kaptol.⁵²

Kako se osnivanje registra za kraljevske donacije za Slavoniju i Ugarsku može i mora promatrati u kontekstu obnove i uspostave kraljevske vlasti na ovom području, to u južnim dijelovima kraljevstva, u okolnostima istih procesa koji su ponešto kasnili u odnosu na Slavoniju i zbivaju se oko i poslije Zadarskog mira, treba također očekivati nastanak slične ustanove da bi se evidentirale darovnice ili drugi važni dokumenti koji su izlazili iz kraljeve kancelarije. Kao što nismo do nedavno znali kako je djelovala prethodno opisana ustanova i jesu li darovnice za Slavoniju bile čuvane na isti način kao i one za Ugarsku, tako nismo niti naslućivali kako su se štitila prava stranaka, u nizu od kralja Ludovika izdanih dokumenata o riješenim poslovima u Dalmaciji i Hrvatskoj.

Danas, s obzirom na prethodne spoznaje, možemo u nekim novootkrivenim i objavljenim dokumentima prepoznati u šturim, ali ipak nedvosmislenim navodima kada je i u kojim okolnostima osnovan kraljevski registar za ovaj južni dio kraljevstva.

Vrlo važne i indikativne podatke pri tom pruža dokument izdan 3. svibnja 1370. godine u Siveriću koji je objavio M. Ančić.⁵³ Izdavači isprave (*auctores*) su

⁵¹ Dabinović, A. *Hrvatska državana i pravna povijest*, str. 426, 440-441; 479-480; Stipišić, J. *Pomoćne povijesne znanosti*, 163; Matijević Sokol, M. *Struktura i diplomatska analiza isprava Kninskog kaptola, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU (Zadar)*. 35(1994), str. 69-85; Gulin, A. *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Sjeverna i središnja Hrvatska*. Zagreb : Golden marketing, 2001; Ančić, M. *Splitski i zadarski kaptol kao »vjerodostojna mjesta«*, *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest (Zagreb)*. 11(2005), str. 11-61; Szende, K. *The Uses of Archives in Medieval Hungary*, str. 110-113; Rady, M. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. London : Palgrave, 2000, str. 66-78; Engel, P. *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary*, str. 122-123.

⁵² Gulin, A. *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, str. 60-62.

⁵³ Ančić, M. *Desetljeće od godine 1091. do 1102. u zrcalu vrela, Povijesni prilozi (Zagreb)*. 17(1998), str. 256. Tekst čitave isprave glasi: *Nos Ladizlaus dei et apostolica gratia episcopus ecclesie Nitriensis et magister Sarachenus inter cetera comes camere Quinqueecclesiarum et castelanus de Symys, nuncii serenissimi principis domini Lodouici dei gratia regis Vngarie, visitatores regnorum Dalmacie et Croacie significamus tenore presencium vniuersis, quod, cum nos in persona regie maiestatis cuius plena auctoritate fungimus in regno Croacie in districtu Kanywuzchw generali congregatione celebrata iura regalia ab vniuersis huius contrate hominibus iuxta tenorem registri regalis de domo et camara sue maiestatis nobis assignati, olym per quosdam quinque barones Vngarie nec non vigintiquatuor iuratos ipsius regni Croacie editi secundum mandatum regium prosequuti fuissetus Zwdy, filius Vynich, Kraynich, filius Galchych, Wlachkun, filius Serlych, Tonsa Strigonich et Ladizlauu Medosauych de Obrou generationis Chudamerych ad nostram venientes presentiam exhibuerunt nobis*

dvojica ugarskih baruna: nitranski biskup Ladislav i magistar Saracen, knez pečuj-ske komore koji su kao kraljevi povjerenici (*nuncii serenissimi principis domini Lodouici dei gratia regis Vngarie visitatores regnorum Dalmacie et Croacie*), umjesto kralja (*in persona regie maiestatis*), u Hrvatskom kraljevstvu s njegovom punom ovlašću (*cuius plena auctoritate*) i po njegovu nalogu, provjeravali kraljevska prava na osnovi sadržaja kraljevskog registra. Sami povjerenici, kao izdavači isprave, u naraciji kažu da su oni kraljevski registar dobili iz kuće i komore Njegova veličanstva. Također navode da su taj registar sastavila petorica ugarskih baruna i dvadesetčetvorica prisežnika. Isprava opisuje postupak provjere vlasništva jednog od posjeda na navedenom području. Kaže se da su predstavnici roda (*generatio*) Čudomirića došli pred povjerenstvo te da su donijeli jedan privilegij (*littere privilegiales*) kliške općine iz koje je vidljivo – navode povjerenici – da rod Čudomirića drži posjed Obrov temeljem kupnje (*titulo emptionis*). Isprava zatim kaže da, budući da je kupnja posjeda potvrđena dugotrajnim korištenjem i da ga rečeni plemići u mirnom posjedovanju uživaju, kao i da ime posjeda Obrov nije pronađeno u kraljevskom registru, povjerenici su u ime kralja navedene plemiće ostavili u istom stanju da isti posjed i dalje ostaje u njihovom pravu uživanja i korištenja. Inače djelovanje kraljevih povjerenika Ladislava i Saracena zabilježila je isprava izdana 10. lipnja 1370., kada na hrvatskom saboru u Podgrađu kod Benkovca Filip iz Zadra traži da mu se na temelju darovnica kralja Ludovika i bana Ivana Čuza koje donosi na uvid povjerenstvu, priznaju prava kakva uživaju hrvatska praplemena.⁵⁴

Iz ovih dokumenata proizlazi da sedamdesetih godina XIV. st. po južnim krajevima kraljevstva djeluju kraljevi povjerenici provjerajući na skupštinama stanje kraljevskih prava. Sa sobom imaju kraljevski registar i prema njegovu sadržaju (*iuxta tenorem registri regalis de domo et camara sue maiestatis nobis assignati*), u koji su bile upisivane kraljevske povlastice koje se odnose na posjede, ali i slobostine i sve druge povlastice koje proistječu iz kraljevske ovlasti, provjeravaju one »sumnjive« posjede, ali rješavaju i druge poslove. No, postavlja se pitanje što registar koji se spominje u dokumentu iz 1370. sadrži, kao i tko je i kada sastavio registar za Dalmaciju i Hrvatsku. Sami vizitatori, pak, u ispravi koju izdaju predstavnicima roda Čudomirića jasno kažu da oni sa sobom nose kraljevski registar povjeren im iz kraljevske komore koji su nekoć sastavila petorica ugarskih baruna i dvadesetčetvorica prisežnika Hrvatskog kraljevstva.

Dakako, s obzirom na poznati tijek zbivanja u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu za Anžuvina kao i na temelju zabočkog slučaja okolnosti nastanka kraljevskog

quasdam literas priuilegiales comunitatis Clisie in quibus inter alia vidimus contineri quod predicta possessio Obrou prescriptis nobilibus emptionis titulo dinoscitur pertinere. Verum quia huiusmodi emptio possessionaria ex serie eiusdem litere priuilegialis antiquata erat prefatosque nobiles in pacifico dominio ipsius possessionis Obrou reperiebantur nomenque ipsius possessionis Obrou in prefato registro regali non inueniebatur, ideo nos in persona regie maiestatis pretitulatos nobiles in eodem statu in dominio eiusdem possessionis Obrou relinquimus permanere. Presentes autem propter absenciam maiorum sigillorum nostrorum sigillis nostris annullaribus fecimus consignari. Datum in villa Zewerych in contrata Kamicouzew antedicta, in festo Inuentionis sancte Crucis, anno domini millessimo trecentesimo septuagesimo. (sign. Kaptolski arhiv Split, sv. 64, 81-82).

⁵⁴ CD XIV, str. 268-269.

registra za Dalmaciju i Hrvatsku treba potražiti u kontekstu već spomenutih događaja 1358. godine. U Dalmaciji, za boravka samog kralja Ludovika, uz njega, kao i nakon njegova odlaska, poslove su obavljali najutjecajniji ljudi kraljevstva po službenoj dužnosti, koji su ujedno bili osobe od osobnog kraljeva povjerenja. Njima je bio zadatak ispitati kraljevska prava (*per nos et nostros barones quos pro iuribus nostris exequendis ad illas partes decreuimus destinandos*).⁵⁵ Vrlo je znakovit sastav povjerenstva u čijem djelovanju u Dalmaciji 1358. godine historiografija prepoznaje drugu fazu reformi koja je započela potvrdom šibenskih⁵⁶ i zadarskih povlastica u veljači 1358.⁵⁷ Naime, u Dalmaciji su po povratku kralja u Ugarsku ostali njegovi predstavnici: kancelar kaločki nadbiskup Nikola, bosanski biskup Petar i ban Ivan Ćuz. No, prvo pravo povjerenstvo za ispitivanje prava pojavljuje se u mjesecu srpnju 1358. godine te djeluje kroz čitav kolovoz i rujan, a čine ga kancelar Nikola, kaločki nadbiskup i izabrani ostrogonski, nitranski biskup Stjepan, kraljevski sudac Nikola Széchy, ban Hrvatske i Dalmacije Ivan Ćuz i dvorski kapelan Grgur. U jednom dokumentu od 22. kolovoza iste godine sam kralj Ludovik kaže da je njih odredio za obnovu stanja kraljevina Dalmacije i Hrvatske (*pro reformatione status regnorum nostrorum Dalmacie et Chroatie deputaueramus, destinaueramus, commississemus*).⁵⁸ Nažalost, nije sasvim točno poznato koje su poslove obavljali, ali se predmnijeva da su trebali označiti međe kraljevskih te velikaških i općinskih posjeda, ispitati plemićki status pojedinaca i slično. Dakako, o svakom pravnom činu u ime kralja trebali su izdati dokument. Da su za ovakve poslove i izdavanje povlastica komesari imali ovlasti, posredno svjedoči zabilješka u koroboraciji isprave iz dane 9. kolovoza u kraljevoj rezidenciji u Višegradu, u kojoj kralj kaže da je njegov veliki pečat s kaločkim nadbiskupom odnosno kancelarom kraljevstva⁵⁹ u Dalmaciji gdje se obavljaju važni poslovi (*quoniam sigillum nostrum maius de quibusdam aliis arduis negociis regni nostri cum domino archiepiscopo Colocensi in partibus Dalmacie habemus*).⁶⁰ Kao što vidimo kralj naglašava da je u Dalmaciji njegov kancelar s njegovim velikim pečatom. Poznavajući djelovanje velikih kraljevskih kancelarija u kojima je kancelar ovlašten u ime kralja izdavati dokumente, onda nam i nazočnost kaločkog nadbiskupa Nikole, kraljeva kancelara, među kraljevim povjerenicima u Dalmaciji šalje nedvojbene signale da tamo gdje se nalaze kancelar i pečat treba pretpostaviti niz izdanih dokumenata.⁶¹ Kako u prethodno citiranoj ispravi od 3. svibnja 1370. nalazimo spomen petorice ugarskih baruna (*quinque barones Vngarie*) za koje se kaže da su sastavili kraljevski registar za Dalmaciju i Hrvatsku, očigledno

⁵⁵ CD XII, str. 451.

⁵⁶ Gruber, D. Dalmacija za Ludovika I. (1358-1382), *Rad JAZU*. (Zagreb). 168(1907), str. 165.

⁵⁷ Vidi: Karbić, D. Defining the Position of Croatia during the Restoration of Royal Power (1345-1361). *An Outline*, str. 524.; CD XII, str. 451-452; Ančić, M. Splitski i zadarski kaptol kao »vjerodostojna mjesta«, str. 42.

⁵⁸ Vidi: Karbić, D. Defining the Position of Croatia during the Restoration of Royal Power (1345-1361), str. 526.

⁵⁹ Kancelar Ugarsko-hrvatskog kraljevstva bio je uobičajeno ostrogonski metropolit. U ovom trenutku Nikola je kaločki nadbiskup, ali je i izabran za ostrogonskog metropolita. O kancelaru vidi: Beuc, I. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, str. 114.

⁶⁰ Klaić, V. *Povijest Hrvata*, str. 156-157.

⁶¹ Dabinović, A. *Hrvatska državna i pravna povijest*, str. 372.

je da smo došli do vremena i okolnosti uspostave kraljevskog registra za južni dio Ugarsko-hrvatskog kraljevstva da bi se zaštitili interesi svih strana i da bi kralj Ludovik mogao na temelju upisa u registar provjeriti sve kasnije sporne situacije. Dvadesetčetvoricu prisežnika (*vigintiquatuor iuratos ipsius regni Croacie*)⁶² koji se također spominju kao osobe koje su sudjelovale u sastavljanju kraljevskog registra, osim u ispravi iz 1370. godine nalazimo zabilježene u nekim poznatim dokumentima o poslovima koje je za kralja Ludovika obavljala njegova majka kraljica Elizabeta tijekom 1360. godine. Djelovanje i boravak u Dalmaciji kraljice Elizabete posvjedočen je u naraciji Ludovikovih isprava izdanih 28. studenoga, 21. prosinca i 28. prosinca 1360. sastavljenih na temelju izvješća kraljice majke, dakako, rukom kancelara Nikole, tada ostrogonskog nadbiskupa i kancelara. U ovim ispravama se izričito kaže da je kraljica s nekim baronima i prelatima kraljevstva obavljala poslove u Dalmaciji i Hrvatskoj u vezi s reformama (*pro reformacione status regnorum Dalmacie et Croacie in Iadram destinassetus*),⁶³ uz nazočnost dvadesetčetvorice odnosno dvadesetdvoyice prisežnika koji su bili određeni za ispitivanje kraljevskih prava (*pro exquirendis iuribus regalibus*) i dvanaest prisežnika koji su bili određeni za sudovanje i čuvanje opće pravde (*pro iudicatu et communi iustitia obseruanda in regno Croacie*).⁶⁴

Petorica baruna iz 1358. godine kao i dvadesetčetvorica prisežnika čija je djelatnost u Hrvatskoj potvrđena u sličnim okolnostima, sasvim sigurno su – a to se vidi iz isprave iz 1370. godine – dokumente, naime povlastice, slobostine, dogovore upisali u kraljevski registar radi zaštite prava i mogućnosti provjere kakvu su obavljali upravo kraljevi povjerenici, nitranski biskup Ladislav i knez pečujške komore Saracen. Da se radi o kraljevskom registru nema sumnje, jer sami povjerenici kažu da su provjeru načinili na temelju sadržaja registra koji su dobili iz kraljevskog dvora (*iuxta tenorem registri regalis de domo et camara sue maiestatis nobis assignati*).

Dovodeći u vezu sve navedene činjenice te imajući uvida na temelju raznih spisa u djelatnosti koje su obavljala kraljeva povjerenstva, ono iz 1358. sastavljeno od petorice ugarskih baruna i ono iz 1360. kojemu je na čelu bila kraljica majka s dvadesetčetvoricom prisežnika možemo zaključiti da su upravo darovnice i sve ostale povlastice i slobostine podijeljene u Dalmaciji i Hrvatskoj 1358. i 1360. bile zavedene u kraljevski registar. Ludovik je rukom svog kancelara strankama izdao i isprave, a za svoju i njihovu sigurnost i evidenciju po običaju već ustaljenom od kralja Karla dao je da se osnovni elementi pravnog čina zavedu u njegovu knjigu koju Ludovik u mandatu iz 1345. naziva *nostrum et regni nostri registrum*, a dokument iz 1370. *registrum regale*. Registri Hrvatskog kraljevstva kao i oni ustrojeni za Slavoniju i Ugarsku nisu sačuvani. Iako se nakon »puštanja u opticaj« dokumenta od 3. svibnja 1370. pokušalo odgonetnuti sadržaj i vrstu u njemu spomenutog registra te se otišlo u sasvim drugom pravcu, analogija sa zabočkim primjerom svakako nedvo-

⁶² Margetić, L. *Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Stvarna prava*. Zagreb – Rijeka – Čakovec, 1983, str. 11-127; Raukar, T. *Hrvatsko srednjovjekovlje*, str. 202-206.

⁶³ CD XIII, str. 69-71, 79-83, 86-89.

⁶⁴ CD XIII, str. 70.

smisleno dokazuje da izričaj *registrum regale* odgovara terminu *liber regius* koji nalazimo u mađarskoj literaturi i u vrelima te da se radi o istoj ustanovi.⁶⁵

Tako su nam dva dokumenta koja se tiču neposredno hrvatskog srednjovjekovlja, Ludovikov mandat iz 1345. godine kao i isprava kraljevskih povjerenika iz 1370. godine omogućili pobliza saznanja o ustroju i funkcioniranju kraljevskog registra u konkretnim situacijama na hrvatskim prostorima. Podaci iz »naših« dokumenata sukladni su spoznajama mađarskih povjesničara, ali ih bitno nadopunjavaju, osobito Ludovikov mandat iz 1345. godine.

Analiza ustroja i korištenja kraljevskog registra uz to je, još jednom, pokazala kakvu je važnost pri provođenju reformi tijekom XIV. st. imala administrativna logistika, osobito *loca credibilia*, a to potvrđuje i sama dokumentacija u oba prethodna slučaja. Kralj Ludovik osobito se oslanjao na kaptole kao vjerodostojna mjesta koji izvršavaju njegove naloge. Dakako, da je iz istih razloga kao kraljevska bila čuvana i ona kaptolska dokumentacija. Zabilježeno je tako u dokumentima da kralj Ludovik 7. travnja 1380. nalaže Požeškom kaptolu da plemićima iz Predišinca i Sv. Marka izda autentične prijepise koji se čuvaju u njegovu arhivu (*quorum alia paria*

⁶⁵ Dokument koji nam je temelj za saznanje o kraljevskom registru ustrojenom za Hrvatsko kraljevstvo objavio je – kako smo prethodno naveli – M. Ančić. (Ančić, M. Desetljeće od godine 1091. do 1102. u zrcalu vrela, str. 256.) No, Ančić u istom dokumentu u terminu »kraljevski registar« nije prepoznao ovu ustanovu nego vrlo nejasno drži da se radi o nekakvom registru ili njegovoj kopiji koja se čuvala u Splitskom kaptolu i čiji će izgled i sadržaj ostati vječnom tajnom. (Isto, str. 250-251). U sljedećem radu, odnosno u uvodnoj studiji uz objavljenu građu registra Zadarskog kaptola koju je sastavio notar Artukucije iz Rivignana Ančić jasnije definira svoje viđenje kraljevskog registra iz dokumenta iz 1370. godine za koji kaže da se radi o prvom katastru Hrvatskog kraljevstva pohranjenom u Splitskom kaptolu kojemu bi *Pacta conventa* bili uvodni tekst. U bilješci kojom pojašnjava iznesene stavove izričito kaže da se ne radi o kraljevskom registru koji se u mađarskoj historiografiji ubraja u *libri regii*. Svoju tvrdnju potkrijepljuje citatom iz istog dokumenta koji »obrađuje« tako što iz njega uklanja riječi *de domo et camera sue maiestatis nobis assignati* te umjesto njih stavlja tri točke (...). (M. Ančić, Splitski i zadarski kaptol kao »vjerodostojna mjesta«, 12.) No, upravo izostavljene riječi nedvosmisleno upućuju da se radi o registru iz kraljevske kancelarije izašlih dokumenata koji je kasnije poznat pod nazivom *libri regii*, a njegov veći dio, poglavito onaj od početka XVI. st. čuva se i danas. (Bojnić, I. Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga »Libri regii«, str. 178) U sljedećem radu, Ančić se opet usput vraća »kraljevskom registru« i čini se da »puzajući« mijenja ranije izneseno mišljenje. Ne obazire se na vlastite riječi da se radi o katastru Hrvatskog kraljevstva koji se čuva u Splitskom kaptolu i pokušava na temelju istog dokumenta utvrditi okolnosti nastanka »misterioznog dokumenta« koji se naziva *registrum regale*. S obzirom na dvadesetčetvoricu prisežnika Hrvatskog kraljevstva koji se uz petoricu ugarskih baruna spominju kao sastavljači »kraljevskog registra«, a javljaju se i u dokumentima izdanim od strane kralja Ludovika kao rezultat boravka kraljice Elizabete u Dalmaciji 1360. godine, Ančić nastanak »kraljevskog registra« pripisuje tom trenutku. (Vidi: Ančić, M. Architecture on Royal Domains in Northern Dalmatia, *Hortus artium medievalium*. (Zagreb-Motovun). 13, 1(2007), str. 208-209.) U katalogu izložbe o Dalmatinskoj zagori, pak, bez potpore novih argumenata iz vrela i literature Ančić kaže da se u doba vladavine kralja Karla Roberta »... konačno ustrojavaju registri isprava što ih je izdavala kraljevska kancelarija.« (Ančić, M. Srednjovjekovno plemstvo na prostoru između Zrmanje i Neretve, u: *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja. Katalog izložbe*, Zagreb : Republika Hrvatska Ministarstvo kulture – Galerija Klovićevi dvori, 2007, str. 149.) Čini se da je Ančić sasvim promijenio mišljenje o kraljevskom registru koji se spominje u dokumentu iz 1370. godine – što bi *implicite* proizlazilo iz svih njegovih dosadašnjih iznesenih stavova te da je prihvatio predložene mu sugestije – ili, pak, rečenicu o kraljevskim registrima ubacuje u najnoviji rad kao opće mjesto, iako dosada nepoznato i nespomenuto za razdoblje srednjeg vijeka u hrvatskoj historiografiji.

in vestra sacristia seu conseruatorio ecclesie vestre more solito reposita habentur pro tuicione iurium ipsorum).⁶⁶ Kaptol obavlja nalog 25. svibnja iste godine, uz izričitu napomenu da se u njihovu arhivu čuvaju *paria litteralium instrumentorum nobilium et aliorum regnicolarum regni*.⁶⁷ Arhiv Zagrebačkog kaptola služio je za iste svrhe.⁶⁸ Kralj Ludovik nadzirao je djelatnost vjerodostojnih mjesta te se u istom kontekstu može shvatiti i promjena autentičnog pečata Zagrebačkog kaptola 1371. godine.⁶⁹

Isto tako vidjeli smo da je opis kraljevskog registra iz »zabočkog« slučajja sačuvan upravo u kaptolskoj dokumentaciji, a navod i opis korištenja kraljevskog registra u Dalmaciji i Hrvatskoj također u registru Splitskog kaptola. Poruka je nedvosmislena da su kraljevski registar (*registrum regale*) i kaptol kao vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*) bili ustanove u uzajamnom odnosu i neraskidivoj vezi te su djelovali zajednički, ali svaki s jasno razgraničenim dijelom poslova u situacijama kada se revidirao kraljevski zemljišni posjed i druge kraljevske povlastice tijekom XIV. st. U Slavoniji su ti procesi započeli već u prvoj polovini XIV. st., a u Dalmaciji su uslijedili nešto kasnije, što se zrcali i u vremenu osnivanja kraljevskog registra, ali i reorganizacije nekih kaptolskih ustanova. Mislim pri tom na uzdizanje kaptola u dalmatinskim gradovima u status vjerodostojnih mjesta. U Zadru u kojem je notarijat izuzetno razvijen, kaptol dobiva privilegij kralja Ludovika 21. siječnja 1371. godine da se može služiti autentičnim pečatom *sicut cetera capitula, conventus et loca ... regnorum nostrorum Dalmatiae et Croatiae*,⁷⁰ a 1383. godine to pravo dobiva i Trogirski kaptol.⁷¹ Čini se da u periodu između ta dva datuma i Kninski kaptol dobiva isto dopuštenje, na što upućuju njegove isprave.⁷² Također se, u isto vrijeme, počinje voditi evidencija kaptolskih isprava upisivanjem u kaptolske registre.⁷³ Registriranje kaptolskih dokumenata treba promatrati u kontekstu procesa reforme kraljevske vlasti isto kao i ustroj kraljevskog registra (*libri regii*), čime je bitno osnažena državna administracija kao poluga kraljevske vlasti.

⁶⁶ CD XVI, str. 80.

⁶⁷ CD XVI, str. 96.

⁶⁸ CD XVI, str. 112.

⁶⁹ Gulin, A. *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, str. 9-95.

⁷⁰ Kostrenčić, M. *Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka*. LXXVII. Beograd : Srpska kraljevska akademija, 1930, str. 112; A. Gulin, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Zagreb : Golden marketing, 1998, str. 308-311.

⁷¹ Kostrenčić, M. *Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka*. str. 111-112.

⁷² Matijević Sokol, M. *Struktura i diplomatska analiza isprava Kninskog kaptola*.

⁷³ Ančić, M. *Registar Artikucija iz Rivignana (Registrum Articutii de Rivignano)*. *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest* (Zagreb). 11(2005), str. 79-313; Karbić, D. – Katušić, M. – Pisačić, A., *Srednjovjekovni registri Zadarskoga i Splitskoga kaptola (Registra Medievalia Capitulum ladre et Spalati)*, vol. 2., *Velika bilježnica Zadarskoga kaptola (Quaternus magnus capituli ladrensis)*, Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2007.

Summary

NOSTRUM ET REGNI NOSTRI REGISTRUM. MEDIAEVAL ARCHIVE OF THE HUNGARIAN-CROATIAN KINGDOM

Newly discovered documents on trial of the Zaboky family contain data which confirm that the King's register for the territory of Hungary and Sclavonia (*nostrum et regni nostri registrum*) was established in the period of Charles I (1301-1342), in which the most important documents from the King's chancellory, concerning bestowal of properties, liberties and other mercies, were inscribed. Organization and functioning of that institution has, in Hungarian historiography, been discussed on the basis of indications. A mandate of the King Lodovic, from 1345, describes, clearly and with no doubts, the way in which register was kept. It was situated in the King's court. Documents were inscribed in a short form, but with all elements of legal act. Deeds of donation might have been renovated on the basis of existing inscriptions. Register was given to the care of vice-chancellor, with title of *conservator*.

King's register for the territory of Dalmatia and Croatia was established after Zadar's peace, in the period from 1358 to 1360, when administrative reforms were going-on in that part of the Kingdom. Knowledge about organization and functioning of that register was possible on the ground of data from the document originating from 1370, recently discovered in Split's Chapter, which was serving to the King's commissioners while they were checking a state of matters in the field. Existence and functioning of the register influenced and strengthened a role and importance of administrative system and of *loca credibilia*. That is a context which allows to perceive a lifting of Dalmatian chapters into the status of *loca credibilia* in a new light, same as the moment when they began keeping their registers.

Key words: *King's register, property, deed of donation, reform of King's rights, loca credibilia, documents*

Translated by Rajka Bućin